

Влияние на ОСП върху развитието на полупазарните стопанства в България

Доц. д-р ДИМИТЪР НИКОЛОВ
Доц. д-р ИВАНКА ЯНАКИЕВА
Доц. д-р МИНКА АНАСТАСОВА
Доц. д-р ИВАН БОЕВСКИ
Доц. д-р ОГНЯН БОЮКЛИЕВ
Доц. д-р МИМОЗА МЛАДЕНОВА
Ст. експерт ЕЛИЗАБЕТ ИВАНОВА
Институт по аграрна икономика - София
E-mail: dnik@yahoo.com

Резюме: В рамките на понятието «полупазарни стопанства» могат да се включат широк кръг от земеделски стопанства. Основният признак, който характеризира тези стопанства, е, че те консумират в домакинството основната част от произведената продукция и продават на пазара останалата част. От друга страна, те са ограничени икономически и физически и основно използват труда в рамките на домакинството. Обикновено тези стопанства реализират незначителни приходи от земеделие. Често те не се допускат до пазара поради технически, финансови и управленски бариери. Обикновено търсят други неземеделски дейности за осигуряване на допълнителни приходи.

Полупазарните стопанства играят съществена роля като социално-икономически буфер. Важно е тяхното значение и от гледна точка опазването на околната среда, което също предизвиква интерес от страна на изследователите и политиците.

Целта на тази статия е да изследва влиянието на Общата селскостопанска политика (ОСП) върху развитието на полупазарните стопанства в България и значението на тези стопанства в структурата на отрасъла. Статията се базира на резултатите от проект “Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства” (2009/2010), разработен от колектив на Института по аграрна икономика.

Ключови думи: полупазарно стопанство, развитие на селските райони, селски домакинства

Методически подход

В изследването се използват резултатите от анкетното проучване, направено в рамките на проекта, и анализ на данните, предоставени от НСИ, ДФ „Земеделие” и отдел „Агростатистика” към МЗХ. Анкетното проучване беше проведено през 2010 г. в 27 от 28 области на територията на България със съдействието на Националната служба по съвети в земеделието (НССЗ).

Обект на изследване са полупазарните стопанства, а въпросите в анкетата включват показатели относно характеристиката им (статут, местоположение, брой членове, възраст), трудовата заетост (в земеделие и в неземеделски дейности), дълготрайните активи (земеделска земя, машини, сгради, жилища), продуктовата специализация и производството, получените субсидии, участието в мерките за подпомагане, визията за бъдещата дейност и нагласите за обединяване и окрупняване на дейността. В изследването се използва разработената типология на полупазарните стопанства, според използваната методология на проект S-FARM, IPTS (Fritzsch, Wegener, Buchenrieder, 2009)¹. Според нея полупазарните стопанства се разделят в четири групи - на лица в трудоспособна възраст, на пенсионери, диверсифицирани, новосъздадени.

За целите на изследването е избран моделът на гнездовата извадка. При него по принцип се избират случайно определен брой гнезда, като наблюдението може да се извърши вътре в гнездата изцяло или чрез определен процент на лицата вътре в тях. В нашия случай гнездата са 28-те области в страната. От всяка област на случаен принцип са избрани между 10 и 15 анкетиращи лица, като общият им брой е 311 души и всяко едно от изследваните лица се идентифицира с полупазарното стопанство, което то управлява. Обемът на извадката представлява 0,3% от общия брой на полупазарните стопанства в страната към момента на изследването. Средната грешка е от порядъка на 5% и резултатите са валидни с 95% гаранционна вероятност.

Степента на представителност на извадката се определя със следните два показателя:

- Величината на отклонението на средния

¹Fritzsch J., S. Wegener, G. Buchenrieder, 2009, Sustainability of Semi-subsistence Farming System in New Member States and Acceding Countries (S-FARM), Contract No 150652-2006 FISC-DE, Deliverables 8/9, Final Report

размер на използваната земеделска земя в едно ППС, принадлежащо към извадката от средния размер на използваната земеделска земя в едно полупазарно стопанство от генералната съвкупност, която възлиза на 1,03;

- Съотношението между гнездовата девиация и общата за цялата съвкупност на полупазарните стопанства девиация, което се равнява на 1,06.

Получените стойности по горните два показателя дават основание да се смята, че изследваната извадка от ППС е достатъчно представителна, следователно резултатите и направените извадки от нея са валидни с необходимата гаранционна вероятност.

Особено важен момент при изготвянето на извадковата съвкупност е определянето на средната стохастична грешка и оттам - на максимално допустимия размер на стохастичната грешка и свързаните с това оценки на доверителните интервали. Стохастичната грешка (μ) се поражда от факта, че не се изследват всички единици на генералната съвкупност, а само малка част от тях. По тази причина тя е обективна и неизбежна, оценява се и се измерва чрез вероятностни модели. Средният размер на стохастичната грешка се определя със следната формула:

$$(1) \quad \mu = \sigma/\sqrt{n} (\sqrt{(1-n/N)}),$$

където σ е дисперсията в изследваната съвкупност, n и N - обемите съответно на извадката и на генералната съвкупност.

Гаранционната вероятност е величината, която гарантира верността на оценяваната стохастична грешка. Най-често се използват вероятности от порядъка на 0,95 и 0,99, което означава, че оценката на допустимия максимален размер на грешката (Δ) е валидна съответно за 95% и 99% от всички случаи на подобни оценки. Максимално допустимата грешка се изчислява по формулата:

$$(2) \quad \Delta = \pm t \mu,$$

където t е гаранционният множител, съответстващ на размера на избраната гаранционна вероятност.

С помощта на гаранционната вероятност и максимално допустимия размер на грешката могат да се изградят съответните интервали на доверителност, които показват границите на интервалите, в които се очаква да се намира оценяваният параметър. В общия случай доверителният интервал се представя посредством

израза: $(\hat{\delta} \pm \Delta)$, където $\hat{\delta}$ е точковата оценка на съответния изследван параметър (С ъ й к о в а, И. Б. Ч а к а л о в, Методология и методика на социологическите изследвания, Наука и изкуство, София, 1977, с. 27).

Място на полупазарните стопанства и политиката за подпомагане

В Програмата за развитие на селските райони е предвидена специална мярка в Ос 1 за подпомагане на полупазарните стопанства – Мярка 141 - „Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране”. Помощта за полупазарните стопанства е инструмент, повишаващ възможността такива земеделски стопанства да се реструктурират². Това спомага за развитието на земеделски стопанства, които имат малък икономически размер, произвеждат предимно за собствена консумация и продават малка част от своето производство, но едновременно с това притежават потенциал да се развият в жизнеспособни пазарно-ориентирани стопанства.

В България структурата на земеделските стопанства се характеризира с много голям брой полупазарни стопанства. Статистическите данни от преброяването през 2003 г. показват, че стопанствата с икономически размер между 1 и 4 ИЕ са 139 000 или около 21% от общия брой стопанства. Те притежават 8,7% от използваемата земеделска площ (ИЗП), със среден размер 1,8 ha и 27% от добитъка. От тях, около 41 573 стопанства отговарят на критерия за минимална площ по Схемата за единно плащане на площ и/или Мярка 212 „Плащания на земеделски производители в райони с природни ограничения, различни от планинските” (необлагодетелствани райони), не са специализирани в еднотипна земеделска дейност и са притежание/наети от стопани под 60-годишна възраст. Тези стопани обработват 4% от използваемата земеделска площ на наблюдаваните земеделски стопанства със среден размер от 2,9 ha. През 2005 г. броят на тези стопанства намалява до 34 500 и те са предимно полупазарни.

Република България избра да насочи тази мярка към земеделски стопани под определена възрастова граница, за да обезпечи приноса ѝ за по-голяма ефективност на стратегическата цел по Ос 1 - подобряване конкурентоспособността на

²Член 20(d) (i) и чл. 34 от Регламента на Съвета (ЕС) 1698/2005 г. и Член 24 и точка 5.3.1.4.1 на Анекс II от Регламент на Комисията (ЕС) 1974/2006 г.

земеделския сектор, както и на приоритета за подобряване възрастовата структура в земеделието на България. При високия дял полупазарни стопанства в страната, управлявани от пенсионирани хора, мярката се ориентира към тези фермери, които имат едновременно мотивация и достатъчно останали години за работа, за да развият жизнеспособно пазарно-ориентирано стопанство, както и да се избегне всяко дублиране на доход от подкрепата за реструктуриране на стопанствата и доход, осигуряван от държавни пенсии.

След присъединяването на България към ЕС, българските фермери са поставени в условия на непрекъснато растяща конкуренция. Засега степента на усвояването на финансовия ресурс по Мярка 141 е много ниска, напредъкът по нея върви с бавни темпове и изостава значително.

Причините са много, но в това изследване ще се съсредоточим върху многото на брой изисквания към потенциалните бенефициенти – 13 условия за допустимост, като едно от тях е с 5 подточки. Ще бъдат разгледани 3 от тях.

Първо - според Мярка 141 много важен критерий за допустимост е кандидатите да извършват земеделска дейност в стопанство с икономически размер между 1 и 4 икономически единици (ИЕ). През 2007 г., само на база на този критерий, 81% от стопанствата ще останат извън финансовата подкрепа по мярката - 77% от тях са с по-малки размери от 1 ИЕ, а 4% са с по-големи размери - над 4 ИЕ .

Основен проблем е високият дял на дребните стопанства. Те отпадат от възможността да бъдат финансово подпомогнати, за да се реструктурират, а вероятността това да стане без подкрепа е валидна за много ограничен брой стопанства. В резултат само на този критерий допустими до мярката, според данните през 2007 г., са 95 794 стопанства или 19%. Ако в реструктурирането на земеделските стопанства се проследят промените и резултатите от трите преброявания за 4 години, според икономическите им размери се констатира, че при най-дребните не се наблюдава окрупняване, а напротив – раздробяване на още по-малки стопанства .

Второ - изискването е кандидатите да обработват земеделски площи с размер не по-малък от 1 ha или 0,5 ha за трайните насаждения и/или лозя, т.е. трябва да покриват критериите за минимална площ по Схемата за единно плащане на площ и/или по Мярка 212 „Плащания на земеделски производители в райони с природни ограничения, различни от планинските”. Структурата на земе-

делските стопанства по размер на използваната площ (ИЗП) показва голяма поляризация.

Седемдесет и осем процента от земеделските производители попадат в групата с размери на стопанството до 1 ha, но те стопанисват едва 7% от ИЗП. От друга страна, 2% от земеделските производители притежават стопанства с размери над 1 ha, но в тях се намира 83% от ИЗП, а само в 1% - са 73% от ИЗП. Това означава, че 78% от земеделските производители няма да бъдат допуснати до финансовата подкрепа по мярката, защото размерите на стопанствата им са под 1 ha. Макар те да обработват едва 7% от ИЗП на страната, проблемът е и социален, защото с мярката за подпомагане на полупазарните стопанства се цели тези 78% от фермерите да не увеличат армията на безработните, а - в резултат на финансовата подкрепа - част от тях да трансформират стопанствата си в пазарни. Въз основа на това условие за допустимост се стеснява значително броят на бенефициентите. Много от тях, макар да покриват условията за икономически размер на стопанствата, няма да отговорят на изискванията за физическия размер.

С основание възниква въпросът за целесъобразността от втория критерий за допустимост на мярката, свързан с размера на стопанството. *Първият критерий* е свързан с икономическия размер на стопанството или по точно с дохода, който то създава. Това отговаря на целта на мярката, защото колкото повече доход създава, толкова по-голям ще е неговият пазарен дял, а това е особено важно за трансформирането на полупазарните стопанства в пазарно-ориентирани. *Вторият критерий* е свързан с физическия размер на стопанството. Той ненужно ограничава допустимите бенефициенти до мярката и не кореспондира с нейната цел по две съображения:

- Размерът на ИЗП на стопанството оказва влияние и върху икономическия му размер, защото първият е произведен на втория и на дохода, който той осигурява;

- Целта на мярката е не да съдейства за намаляване размера на пустеещите земеделски земи в страната, а да подпомогне земеделските производители да трансформират полупазарното си стопанство в пазарно и по този начин, вместо да отидат на трудовите борси като безработни, да намерят някакъв поминък.

Тези съображения дават основание да се смята, че вторият критерий не е необходим и подходящ за мярката и е логично той да отпадне. Това ще повиши броя на бенефициентите и степента на

усвояване на финансовия ресурс, предназначен за тази мярка.

Трето - България избра да насочи мярката "Подпомагане на полупазарните стопанства в процес на реструктуриране" към земеделски стопани под определена възрастова граница, за да обезпечи нейния принос за подобряване възрастовата структура в земеделието. По тези съображения, друг критерий за допустимост на бенефициентите до финансовата подкрепа по мярката е кандидатите да не са над 60-годишна възраст. Според преброяването на земеделските стопанства от 2007 г. няма възрастова група на управителите на стопанствата, от която да могат да се отделят навършилите 60 години. Те попадат в групата от 55-64 години. След почти 3 години от преброяването, 55-годишните са вече близо 58-годишни, така че групата вече е 58-68 години. Въпреки малката неточност, може да се възприеме с известна условност, че тя показва дела на недопустимите кандидати по мярката поради възрастови ограничения - и това е втората група. Първата обхваща управителите на стопанствата от 24 до 54-годишна възраст и всички по този критерий са допустими.

Според резултатите от последното преброяване на земеделските стопанства 58,5%, от управителите на стопанствата за страната няма да бъдат допуснати до финансовата подкрепа по тази мярка, поради възрастови ограничения. Най-застаряващо е населението в Северозападен, Югоизточен и Югозападен район, където недопуснатите по възрастов признак надхвърлят 60% - за двата южни райони, а за Северозападния достигат близо 70%. Най-млади са фермерите в Южен Централен и останалите 2 северни района, респективно и с най-висок процент на допустимост по този критерий.

Фактическият размер на реално възможните бенефициенти по мярката се стеснява в много голяма степен, когато се приложи ограничението за възраст. При положение, че близо 59% от управителите на стопанствата средно за страната са над 60-годишна възраст, а в някои от районите на планиране достигат почти 70%, на по-ниско ниво на управление (област, община, населено място) те достигат още по-високи стойности. Това са средни величини, които включват всички стопанства, но е известно, че обикновено по-едрите стопанства имат по-млади управители и обратно - при по-дребните, каквито са полупазарните, а точно те са обект на финансово подпомагане по тази мярка. При наличието на възрастово ограни-

чение до 60 години, голяма част от кандидатите в такива стопанства ще отпаднат. Управителите на стопанствата на възраст 65 и повече години (а вече са над 68), заемат 64,2% от втората група и са предимно в дребните полупазарни стопанства. Да се разчита, че с мярката за полупазарните стопанства ще се реши проблемът със застаряването на работещите в земеделието и тя ще има принос за подобряване възрастовата структура в отрасъла, е необосновано. По тези съображения трябва или нейната граница да се повиши на 65 години, или това условие да отпадне.

В заключение може да се направи изводът, че неслучайно прилагането на тази мярка се забавя, а усвояването на средствата е незадоволително. Очевидно тя е излишно натоварена с толкова много задачи, които не произтичат от нейната същност и не кореспондират с целта ѝ. Въпреки че дотук са разгледани само 3 от 13-те ограничителните условия за допустимост, става ясно, че една от основните причини за ниската степен на прилагането ѝ е ненужно големите и необосновани изисквания към кандидатите. Това налага необходимостта от опростяване и отпадане на някои от условията, за да може мярката да изпълни основната си цел.

Анализ на активността на земеделските стопани към Мярка 141

Първоначална оценка на въздействието на Мярка 141 върху земеделските стопанства може да се направи от анализа на информацията на Националната разплащателната агенция. Аналитичните резултати разкриват фактическото състояние на интереса към нея от страна на земеделските производители за периода от началото на стартирането ѝ до м. юни 2009 г. Броят на подадените заявления към тази дата е около 500, което на практика свидетелства за слаба насоченост към финансовите възможности, които мярката предоставя. Най-висока активност е проявена във Видинска област, като 19,2% от всички заявки са подадени в Областна разплащателна агенция - Видин; следват областите Бургас - 11,3%, Русе - 9,6%, и Плевен - 8,4%. Най-слаб интерес към настоящия момент е проявен в областите: Разград - едва 0,4% от всички направени заявки, Враца - също 0,4%, Монтана - 0,6%, и Хасково - 1,3%.

От гледна точка на производствения тип най-голям дял по отношение на интереса към Мярка 141 се наблюдава при растениевъдните стопанства, на които се падат приблизително 61% от

всички подадени заявления.

Между останалите три типа полупазарни стопанства не съществува значителна разлика и те са с почти изравнена активност към разглежданата мярка.

Голямата раздробеност на земята и съответно големият брой на парцелите в земеделските стопанства у нас се наблюдават и при полупазарните стопанства, кандидатствали по Мярка 141. Средният брой парцели на едно полупазарно стопанство, което кандидатства по мярката, е 6,5, като максималният брой при едно стопанство достига 26 парцела. Освен това, парцелите са с толкова малък размер, че общата площ на използваната земеделска земя в стопанствата е преобладаващо под 2 ha.

Делът на полупазарните стопанства с размер на земята над 10 ha, които кандидатстват по Мярка 141, е едва 4,8%. За сметка на това малко под половината (45%) е частта на кандидатствалите стопанства, чийто размер на ИЗП е между 1 и 2 ha и под 1 ha.

Прави впечатление високият дял на продадената на пазара продукция от стопанствата, кандидатствали по Мярка 141. Това важи както за производителите на животински продукти, така и за стопанствата, отглеждащи зърнени култури, плодове и зеленчуци, пчелни продукти и фуражни култури. С известни слаби отклонения между тях, може да се каже, че степента на стоковост на тези стопанства е необичайно висока. Това поставя въпроса дали степента на пазарна реализация на продукцията на земеделските стопани съответства на разбирането за същността на понятието полупазарно стопанство. С тази висока пазарна ориентация стопанствата имат достатъчно голям комерсиален потенциал и едва ли могат да се възприемат като полупазарни, въпреки че (съгласно дефиницията от гледна точка на икономическия им размер) попадат точно в групата на полупазарните стопанства. От една страна - поставя се под въпрос целесъобразността от използването на таблицата с готови коефициенти (при определянето на стандартните разлики според площта на всеки вид култура и според броя на различните видове животни в едно стопанство) и от друга - на използваните критерии за дефиниция на полупазарното стопанство.

Анализ на резултатите от проведеното анкетно проучване

Според юридическия си статут полупазарни-

те стопанства в направеното анкетно проучване са основно стопанства на физически лица - земеделски производители (90,35%). Търговските дружества на земеделски производители са малко над процент и половина (1,61%). Земеделските производители, регистрирани като еднолични търговци, са едва 1,29%.

Разпределението на полупазарните стопанства, съобразно възприетата методология, е както следва: на лица в трудоспособна възраст – 71,38%; на пенсионери – 5,47%; диверсифицирани – 4,50%; новосъздадени – 3,86%.

От данните се вижда, че преобладават стопанствата на лица в трудоспособна възраст, което се дължи на следните фактори: развитие на земеделско производство в домакинството или като допълнителна дейност, осигуряваща доходи, или от млади хора - поради високата безработица в отделни райони на страната.

Повече от половината от полупазарните стопанства в България са разположени извън населеното място (59,49%). В границите на населените места са разположени 29,58% от стопанствата, 10,93% от анкетираните стопани не са посочили местонахождението на стопанствата си. *Релефът на площите, на които са изградени и функционират тези стопанства, е разнообразен* - с равнинен релеф се характеризират 53,05%, с хълмист - 27,65%, а с планински – на 17,04%.

Разпределението на броя на членовете на домакинствата в анкетираните полупазарни стопанства по възрастови групи е следното: под 14 г. – 8,89%; от 15 до 20 г. – 8,13%; от 21 до 40 г. – 32,54%; от 41 до 60 г. – 38,18%; от 61 г. нагоре – 7,27% и пенсионери – 4,99%, т.е. преобладават стопанствата на лица във възрастовата група от 41 до 60 години, следвани от лицата на възраст от 21 до 40 години.

Членовете на домакинства със селскостопанско образование са 24,08%, в т.ч.: с висше образование – 34,23%, със средно образование – 50,90%, и със завършен квалификационен курс – 14,86%, от общия брой лица със селскостопанско образование.

Трудовата заетост в домакинствата на анкетираните стопанства е изследвана чрез въпроси за пълната и частичната заетост на членовете на домакинствата, в т.ч. заетост в земеделието и в други неселскостопански отрасли и дейности. Изследвани са броят и структурата и на наетите лица (пълна и частична заетост). Заетите членове на домакинства са 66,38%. С пълна трудова заетост са 59% от заетите, частично заети - 40,69%. *Заетите*

в земеделието при условията на пълна заетост са 47,39% от заетите лица в домакинствата на анкетираните полупазарни стопанства. Частично заетите в земеделските дейности на стопанствата са 41,50%. Делът на заетите пенсионери в земеделски дейности е: при пълна заетост – 11,60% от общия брой заети лица, а при частично заетите – 7,84% от общия брой заети лица.

Лицата, заети в неселскостопански отрасли и дейности на пълна заетост, са 33,66%, а с частична заетост - 12,09%. От тях лица в трудоспособна възраст са съответно: при пълна заетост – 17% и с частична заетост – 4,74%, от общия брой заети лица.

Наетите от полупазарните стопанства лица са 13,02% от общия брой лица, членове на домакинствата. От тях на пълна заетост са 35,83%, а частично заети са 64,17%. Със земеделие в анкетираните стопанства се занимават 26,67% при пълна заетост и 81,67% при частична заетост наети лица. Делът на пенсионерите при двата вида заетост е съответно 1,67% и 36,67%.

Данните показват висок относителен дял на хората в пенсионна възраст, които са заети в земеделски дейности. Това потвърждава необходимостта от преразглеждане на изискването за възраст по Мярка 141.

Заетите в неселскостопански отрасли и дейности наети лица при пълна заетост са под 1%, а при частична заетост – 7,5%. Членовете на домакинствата в анкетираните полупазарни стопанства, които работят извън земеделието, са основно в две направления: в собствени предприятия или като наети лица в частни предприятия с различна бизнес насоченост. В собствено предприятие работят 13,18% от анкетираните, а като наети лица – 67,20%, като най-голям е делът на наетите лица в предприятия за услуги – 25,72%.

Преобладаващият период, през който отделното полупазарно стопанство се занимава със земеделие, е повече от пет години (62%), следват стопанствата, извършващи дейността си за период от 1 до 5 години (30%). Новосъздадените стопанства (до 1 година) са 8%. Регистрираните земеделски производители, съгласно нормативната уредба в страната, са 81,7%. Не са регистрирани 13,5% от стопаните и не са отговорили на въпроса 4,8% от анкетираните.

Полупазарните стопанства, изследвани при анкетата, притежават и обработват земеделска земя с обща площ 39 535 да. Притежаваната земеделска земя от стопанствата е класифицирана в 3 групи:

- собствена стопанисвана земя – 7 179 да (18,2%);
- наета земя – 31 809 да (80,5%);
- собствена земя, отдадена под наем – 117 да (0,3%).

Средният размер на обработваната земя от едно стопанство е 135 да. Максималният размер обработваема земеделска земя е 13 200 да (обработвана от 1 домакинство от област Добрич), а минималният размер - 1 да. Домакинствата, обработващи минимален размер са 3 - по 1 домакинство от областите Монтана, Габрово и Кърджали. Преобладаващият размер на обработваемата площ от едно домакинство е 10 да. Неотговорилите на въпроса са около 1% от общия брой анкетираните домакинства.

От анализа на тези показатели може да се обобщи, че анкетираните полупазарни стопанства използват за дейността си основно наета земеделска земя, както и че нямат нагласата да отдават под наем собствената си земеделска земя.

Основно полупазарните стопанства развиват дейността си с помощта на финансиране от държавата чрез предоставяне на субсидии. Полупазарните стопанства, получили субсидии за осъществяване на дейността си, са 74% от анкетираните. Без субсидии развиват дейността си едва около 6% от изследваните полупазарни стопанства. Значителен е процентът на неотговорилите на този въпрос – около 20%.

Разпределението на получените субсидии от полупазарните стопанства по видове са:

- субсидии за директни плащания на площ/на глава животно – 52,1%;
- субсидии за помощи de minimis (плащане на ферма) – 3,5%;
- други субсидии – 18,3%.

(Забележка: Разликата до 100% се дължи на факта, че на стопанствата е дадена възможност да отговорят дали са получили субсидии без да посочат вида на получената помощ и размера ѝ. Някои от анкетираните стопанства са се възползвали от тази възможност.)

Годишният доход, получен от домакинство, се разпределя съгласно следните показатели:

- дейност в земеделското стопанство без субсидии – 80,4%;
- собствено неземеделско предприятие (преработвателно, за услуги и т.н.) – 5,1%;
- трудова заетост извън земеделието – 54,3%;
- пенсии – 17,7%;
- други социални плащания (детски, обезщетения и др.) – 7,7%;

- други източници – 6,8%.

Най-голям дял в *доходите на домакинствата* заемат доходите от дейност в земеделското стопанство без субсидии и от трудова заетост извън земеделието, като от 20 до 50% от дохода на домакинството се формира от този вид дейности.

Постоянните разходи средно на едно стопанство през 2009 г. са 3 190 лв. Преобладаващият размер на разходите за дейността на стопанство за същата година е 1 000 лв. Максимална стойност на разходите е посочена от стопанство в област Благоевград – 60 000 лв., а минимален - от стопанство в област Ямбол – 70 лв.

От *използваните маркетингови канали за продажба на продукцията* от полупазарните стопанства с най-висок показател е продажбата на продукция на търговци – 52,73%, следват директните продажби – 46,95%, продажби на преработватели – 25,08%, и други канали – 4,18%. Незначителен е дялът на продажба на продукцията на кооперативи – едва 0,32%. Данните са изчислени на база 87,14% от общия брой анкетираните. Максималните стойности при формиране на доходите на полупазарните стопанства (от 90 до 100%) са от продажби на търговци (16,08%) и от директни продажби (12,22%). Стопанствата не реализират почти никакъв доход от продажбата на продукцията си на кооперативи.

Реакция на полупазарните стопанства относно политиката за подпомагане

Проучването на нагласите на земеделските производители от полупазарните стопанства за финансиране на дейността им по Мярка 141 е осъществено чрез въпроса: *“Кандидатствате ли и ще кандидатствате ли по посочените мерки за подпомагане?”*. Анкетираните дават отговори за това дали са кандидатствали и какви са намеренията им за кандидатстване в бъдеще за всяка една от мерките. Най-висок е дялът на кандидатствалите за директни плащания и по Мярка 141. По тези две мерки са и намеренията на стопанствата да кандидатстват отново, въпреки че желаещите са значително по-малко. Тенденцията е отдръпване на стопаните от държавното финансово подпомагане чрез субсидии и има относително висок дял за всички мерки, като двата най-високи показателя са по Мярка 112 *“Създаване на стопанства на млади фермери”* и по Мярка 211 *“... за природни ограничения в планинските райони”* или Мярка 212 *“... в райони с ограничения, различни от планинските райони”*. Колебаещите се

са и по отношение на субсидиите за произведена продукция и по Мярка 121 *“Модернизиране на земеделски стопанства”*.

Причините за *отказ от кандидатстване* по мерките за подпомагане на земеделските производители в анкетното проучване са обобщени на експертно ниво в 11 вероятни причини, като анкетираните полупазарни стопанства класифицират 5-те най-важни според тях в следния ред:

- дейността не отговаря на мярката – 16,08%;
- други причини – 14,47%;
- мои приятели и познати вече кандидатстваха, но още не са получили никакъв отговор – 13,50%;
- сумата е малка и не си струва да се кандидатства – 11,58%;
- не мисля, че ще са ми полезни – 8,68%;

Основната причина, която демотивира земеделските производители от полупазарните стопанства да кандидатстват по програми за подпомагане, е, че мярката не отговаря на дейността на стопанството. На *второ място* това са причини, които стопаните не желаят да коментират, както и споделения опит с други, вече кандидатствали стопани, които не получават отговор за одобрение. Вероятните фактори, които могат да демотивират полупазарните стопани за участие в мерките за подпомагане, респ. Мярка 141, са: световната икономическа криза и последствията от нея като повишаване на лихвите по кредитите; високото ниво на корупцията и престъпността; недобре функциониращата съдебна система в страната и т.н.

Изискваните документите, които затрудняват най-много земеделските стопанства, кандидатстващи за финансиране, са: документ за собственост на земеделската земя (или наем/аренда със срок най-малко 5 години), скица на имота (около 40% от анкетираните) и документ за собственост или договор за наем на животновъден обект (около 20% от анкетираните). *Документите, които най-лесно се осигуряват от кандидатите*, са: удостоверение за наличие или липса на изискуеми публични задължения към държавата от НАП; удостоверение за семейно положение на кандидата; диплома за завършено средно и/или висше образование в областта на опазване на околната среда (или копие от удостоверение за завършен курс по тези проблеми); опис на животните, заверен от оторизиран ветеринарен лекар, и копие от ветеринарномедицинската книжка (паспорт) на наличните животни.

В изследването е предоставена възможност (в

отворен въпрос) анкетираните да изкажат мнение и да дадат свои предложения за опростяване на процедурата за кандидатстване по Мярка 141, т.е. с какви проблеми се сблъскват в процеса на кандидатстване. Техните оценки и предложения са систематизирани в няколко основни направления:

Административни промени:

- По-бързо разглеждане на заявленията в Разплащателната агенция - София; оценяване на проектите в Областните дирекции „Земеделие и гори“; ускорено изплащане на субсидията.

- По-добра координация между администрацията и по-добра информираност на институциите - ДФЗ, НАП, ОСЗ, РСРЗ, РВМС, ОССЗ.

- Намаляване на документацията, като някои от документите се изискват по служебен път от съответната институция.

Промени при кандидатстване по Мярка 141:

- *Свързани със земеделието като дейност:* Възможност за замяна на култури през годините. Отпадане на изискването за отглеждане на поне 2 култури. Премахване изискването за 10 да земя и подобряване информационната система. Да може в един имот да се отглеждат и овощни дървета, и зеленчуци, непосредствено едни до други. За пчеларите да не се изисква земеделска земя.

- *Свързани с административни условия:* Увеличаване на горната възрастова граница при кандидатите - напр. до 65 г. Когато единият от съпрузите не е регистриран като земеделски производител и кандидатства по СЕПП и НР, или притежава животни, да се прилагат съответни документи, а не да се задължава да се регистрира като земеделски производител (или да прехвърля всичко на кандидатстващия).

- *Други предложения за промени:* Увеличаване сумата за подпомагане от 1 500 евро на минимум 3 000 евро. Създаването на стопанството да се съпътства от комасиране на земята. Да се отпускат субсидии и за закупуване на земеделска земя.

Нагласите за обединяване на полупазарните стопанства по повод на извършваната от тях дейност с други стопански субекти също са изследвани в анкетата. Голяма част от анкетираните обаче не са отговорили на този въпрос – 63,67%, а отговорилите са едва 36,33%. Анкетираните избират между три отговора: обединение със стопански субекти с малки по размер земеделски стопанства (под 4 ИЕ) – 31%; големи по размер частни земеделски стопанства (над 4 ИЕ) – 4,5%, и корпоративни стопанства – само 1%, от общия

брой анкетираните. Отговорилите на въпроса посочват, че биха се обединили неформално с други стопански субекти - 23,47%, неформално, но регламентирано - 5,14%, и официално с договори - 4,50%.

При провеждане на анкетното проучване запитаните отговорят, че членуват (участват) в неформални обединения/сдружения за съвместни доставки (47,22%) и за съвместно използване на машини и съоръжения (22,22%) на основата на съседски или приятелски отношения. Нито един от запитаните не членува в кооперация за доставка на суровини и материали.

Анкетираните представят своите намерения за членство в някои от изброените по-горе кооперации и асоциации, като отговорите им са насочени основно към кооперация за доставка на суровини и материали; маркетингова кооперация; производствена кооперация; асоциация на животновъди; неформално обединение за пласмент и маркетинг; сдружение за съвместно използване на машини и съоръжения; сдружение на пчелари и др.

Заклучение

След присъединяването на България към ЕС българските фермери са поставени в условия на непрекъснато растяща конкуренция. С краткосрочната подкрепа по Мярка 141 "Подпомагане на полупазарните стопанства в процес на реструктуриране" се цели да бъдат подпомогнати работещите в такива стопанства, за преодоляване на значителните предизвикателства, като се насърчи процесът на трансформацията им в пазарно ориентирани предприятия. Засега степента на усвояването на финансовия ресурс по тази мярка е много ниска, напредъкът по нея върви с бавни темпове и изостава значително. С цел подобряване усвояемостта на средствата по мярка 141 имаме следните предложения за промяна:

- Да се увеличи диапазонът за икономическия размер от 1 до 8 ИЕ;

- Да отпаднат изискванията за минимум 2 култури, както и едната да не превишава 85% от икономическия размер на стопанството;

- Да отпаднат ограниченията за възраст и пенсия;

- Да отпадне изискването за 5-годишен срок на договора за наем или аренда;

- Да се увеличи с 50% размерът на плащането.

На този етап все още не са достатъчно разпространени сред тези стопанства и различните орга-

низационни форми на сдружаване при използването не само на механизирани услуги, но и при организиране на другите обслужващи дейности. С оглед постигането на целта за укрепване и действително превръщане на полупазарните стопанства в устойчиви производствени земеделски единици е добре да се помисли за въвеждането на евентуални преференциални условия за тях при изпълнението на Мярка 121, като например да бъде осигурено 80% финансиране на необходимите инвестиционни разходи за модернизирани на полупазарните стопанства.

ЛИТЕРАТУРА

Fritsch, J., S. Wegener, G. Buchenrleder. 2009. Sustainability of Semi-subsistence Farming System in New Member States and Acceding Countries (S-FARM), Contract No 150652-2006 FISC-DE, Deliverables 8/9, Final Report.

CAP Impact on Semi-Subsistence Farms Development

D. NIKOLOV, IV. YANAKIEVA, M. ANASTASSOVA, IV. BOEVSKI, O. BOYUKLIEV, M. MLADENOVA, E. IVANOVA

Institute of Agricultural Economics - Sofia

(Summary)

The concept “semi-subsistence farms” can include a wide range of farms. The main mark characterizing these farms is that they consume the main production’s part in the household and sell on the market the rest. From other side they are limited economically and physically and they use the labour from the household. Usually these farms have insignificant profits from agriculture. Often these farms have not access to the market, because of technical, financial and management barriers. Usually they search for other non-agricultural activities for incomes insurance. Semi-subsistence farms play essential role as a social-economic buffer. Their importance for the environment protection provokes the interest of researchers and politicians.

This article’s aim is to analyze the CAP impact on the semi-subsistence farms in Bulgaria and these farms importance in the branch structure. The article is based on the results of the project “Semi-subsistence farms’ social-economic sustainability” (2009/2010), elaborated by the Institute of Agricultural Economics.

Key words: semi-subsistence farm, rural areas development, rural households

Статията е постъпила в редакцията на 4.X.2011 г.